

Draginja Ramadanski

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
 ∴ mimaram@cablenet.rs

A HŐSI ÉNEK CSIPKÉJÉBE KÖTÖZVE¹

Tolnai Ottó *Kisinyovi rózsájának* fordítói interpretációja

Bound in Lace of Heroic Songs

Translator's interpretation of *Kisinyovi rózsája* by Tolnai Ottó

Írásom *A kisinyovi rózsája* című Tolnai Ottó-mű szerbre való fordításának körülményeit, a fordítóban – a folyamat alatt – megfogalmazott szöveginterpretációkat foglalja magában. Ugyanígy nagy hangsúlyt kap benne a Tolnai-textus orosz hatásainak kikutatása, de a hősköltemény által definiált művészetkonceptió is, a (mumifikált) rózsája metaforájának értelmezése.

Kulcsszavak: fordítás, Tolnai Ottó, *A kisinyovi rózsája*, orosz irodalom, Puskin, rózsája, művészet, Teremtő

Nagy izgalommal és gyorsasággal fordítom Tolnai *A kisinyovi rózsája* című hőskölteményét. Erre Urbán András kért fel, aki dramatizálni szeretné a szöveget. Nyers fordítás kell nekik, annak a néhány szabadkai nézőnek, aki esetleg nem érti a szöveg eredeti nyelvét. Át kell szűrni az üzenetet, amely az elvakított és fülét takaró színházi közönséghez kell hogy eljusson. Csak bátran, üzente András. Még egy nehézség: ennek a szövegnek élnie kell, kimondásra kerül majd, színdarab lesz belőle! A rendezőből és szerzőből álló páros faragja a szöveget a színpadi próbák alatt, míg előttem nyelvi tété-à-tété áll, nem láthatom olyan formában, mint ők. Ráadásul mind a ketten jobban beszélnek szerbül nálam (nem túlzok), szégyelleg csalni. De ha teljesen őszinte akarok lenni, nagy megtiszteltetés számomra, hogy bár nem a „nagykapun”, de mégis ennek a műnek a középpontjába kerültem, már olvasóként nagyon megszerettem, nagy kedvvel pártfogolom.

Már az első változat után izgatottan levelezek mindkettőjükkel. Íme néhány részlet:

¹ A Tolnai-szövegben ez a mondat így hangzik: „...a hősi ének csipkéjébe gabalyodva...”

„Kedves András! Minden rendben van, csak egy kicsit gyors a tempód számomra, nem szoktam hozzá! Sajnos, nem tudok eljutni a bemutatóra, tanítani fogok, de biztos vagyok benne, hogy színpadi csodát csinálsz majd. Egyébként mélyen megérintett az orosz és a magyar kultúra ötvözése, hidd el, hogy ez kölcsönös (az oroszok is szép, ihlető titkot látnak a magyarokban).”

Vagy:

„Kedves Ottó! Íme egy használható fordítás. Van benne még néhány homályos pont (számomra), talán megvilágosodnának előttem, ha látnám a darabot... A mű hősi ének, hősköltemény, ahogyan a Politika című szerb napilapban olvashatjuk, egyszersmind lírai pikareszk és színházi (megint orosz beütésű) regény is egyben, különösképpen a fináléja, amikor már minden a metaszín síkjára tevődik át... Az már a rendező hatása? Vagy a főszereplője? A legtöbb időre a mottók kikereséséhez volt szükségem. Arany Shakespeare-fordítása biztosan nagyon érdekes lehet, ha már a fordító nevét tetted előre, talán csak Laza Kostić örült fordítása versenyezhetne vele. Sajnos, még nem találtam rá, de majd fogok. Mert Arany üszögnek fordította a cankert, az lehetett a te negritüd/puskin metaforájának a kiváltója, addig a mi fordítónk, Pandurović, az eredeti metaforát kukacnak (crv) fogta fel. Ez a tény bizonyos szintű egyenlőtlenséget jelent. A többi mottó (az, amely az Anyeginből és a Moby Dickből való) jól beleillett a szerb szövegbe is. Az utószóban nagy hatású és nagyszámú fordítót emlegetsz (!), ami nekem is (mivel én is fordítok) felkeltette az érdeklődésemet. A fordítónak mindig van saját, önálló politikája. Két-három lefordított metaforát akkor is a védelmembe veheték. De különösen azt az affrikáta-tömkeleget, amely a fordítás fonetikai szintjén észlelhető. Lehet, nem tudtál róla, de a szöveg kulcsmetaforáját, a cikóriát, szerbül vodopijának mondják. »A nyelv okosabb nálunk...«”

A szerző válasza következik:

„Kedves Draginja, minden jól ment, senkinek sem volt észrevétele, tehát kitűnő munkát végeztél. Én csak két apróságra figyeltem fel, ezt csak azért mondom, hogy mondjak valamit ilyen értelemben, mert egyáltalán nem kerestem benne hibákat vagy pontatlanságokat. Szóval, azt hiszem, hogy a külkeresek (negocijanti) mellé szar (govno) illik, nem ördög. A hársfánál (lipa) pedig alliterációra van szükség, valami olyasmi, hogy smrt-smreka. De mondom, minden kitűnő volt [...] Most pedig még egyszer köszönetet szeretnék mondani a bátor, nagy és kitűnően elvégzett munkáért.”

Ezt üzente nekem Sava Babić tanár úr, állandó beszélgetőtársam, amikor a fordítói munkáról van szó:

„A hőskölteményt olvasva nem tudtam magam elé képzelni a valódi szituációt, hogy az csak az eredetinek a fordítása, s hogy nem te vagy az alkotó. A szöveg belső kisugárzása, ragyogása (olyan nyelv, nyelv!), hogy az teljességében a te műved, mintha te magad írtad volna. Nagyon ritka jelenség, hogy a fordító ilyen szinten azonosuljon a szöveggel, de tudatában legyen a mű tőle független létezésével, s ha valamit mégis elvét, a fordító eszét veszti, és olyasmit tesz, amit nem volna szabad. Nem mondhatok mást, csak annyit: Le a kalappal! Jól tudom, mennyire nehéz Tolnait fordítani, hiszen szövegeiben sok az esztelen ugrás és a nyelvi bravúr.”

A vavilon.hu kurátorának, Dimitrij Kuzminnak, egy hamburgi szlavistának, Wolf Schmidnek, valamint egy philadelphiai orosz nyelvszakértőnek, Sibelan Foresternek intézett levélben egy bekezdés megegyezik:

„О работе. Я перевела с венгерского поэму Отто Толнаи Кишиневская роза, с густыми реминисценциями из Пушкина и Гоголя. Там прозвучало и определение, что для русской литературы Бог отнюдь не является каким-то белым китом. Внушает уважение, как иностранцы прочитывают русский культурный текст, подавно в сопоставлении с иными равновеликими кодексами”. / „A munkáról. Lefordítottam magyarul Tolnai Ottó hőskölteményét, A kisinyovi rózsát, amely tele van Gogol- és Puskin-reminiszcenciákkal. Elhangzik benne az a megfogalmazás, mely szerint az orosz irodalomban az Isten nem fehér bálna. Valóban nagyon megtisztelő, ahogyan az idegenek képesek megérteni a kiművelt orosz szöveget, főként a többi, hasonlóan nagy kódexhez képest.”

Most pedig ugyanarról, de más szavakkal:

Ha elolvassák Tolnai művét, a magukban lakozó orosz nyelv és irodalom szakértője jól fogja érezni magát, de nemcsak ő. A hősköltemény többszintes, az egyik szint a puskini és a gogoli. Erről a műhöz utószót írt Szőke Katalinnal, a szegedi egyetem orosz tanszékének docensével lezajlott levelezés tanúskodik, melynek révén a szerző, de néhány olvasó is, részleteket tudhat meg Puskin kisinyovi száműzetéséről, arról a helyről, ahol a költő „byronizálta a lelkét”. Mély tisztelet ébred bennük Puskinnak szabad vershangjára a száműzetés körülményei között is szabadon szárnyaló verse iránt; az 1821-ben Kisinyovban írt vers egyik sora Tolnai hőskölteményének refrénje lett („Ó, Kisinyov, ó, sötét város”).

*ott kezdte írni az orosz negritiid
 az első szabad regényt
 melyben folyamatosan tudósított volt
 magáról az első szabad versről
 ó egy szabadvers
 a sok vásra vert versemény között*

A kissé ironikus mottó ellenére nem kevésbé őszinte a gogoli költészet iránti hódolata sem. (De a szerző kimondhatatlanul hálás, mert mi tagadás, ha Csicsikovnak nem támad ez az ötlete, akkor ez a hősköltemény sem látott volna napvilágot. Ny. V. Gogol: Holt lelkek.) Ha már Csicsikovnál és a külkereseknél tartunk, meg kell említeni, hogy foglalkozásuk tárgyát mégsem a szkatológia fogalmai segítségével határoztam meg (mint ahogyan a szerző tanácsolta is nekem). Úgy hiszem, hogy ezeket az „elesett angyalokat” (de a többi démont és tisztátlant is) nemes szavak segítségével kell és lehet legyőzni: a Teremtés megsemmisíthetetlen árnyékai ők.

Meg kell említeni Csehovot is, ugyanúgy Tolnai innovatív olvasatában:

*mert csehov ne feledje fiatalír
 semmivel sem kevésbé könyörtelen
 és brutális mint a maga szerzői
 csehov többet tudott arról a bizonyos
 műtőasztalról is hol találkoztunk
 [...]
 míg előkerül gogol sinjelje
 üldögélek kicsit ezeken a székeken
 a köszvény tonnás csizmát húzott a lábamra
 üldögélek a kisinyovi rózsán*

Az alkotás intertextuális háttere (nagy kihívás egy orosz irodalomtudós számára) Tolnai gazdag „aratásának” terméke, valóban nagy kihívást jelent kiigazodni a költő sűrű asszociációs hálójában. Mintha egy pillanatra megállt volna, hogy visszetekinthessen, hogy újra megvizsgálhassa a világot és benne önmagát, folyamatosan rákérdezve arra, hogy mi a jó és mi a rossz, mibe lehet kapaszkodni. Igen, tudjuk, hogy ez elavultnak hangzik: a személyes siker filozófiája a becsülettel, az igazságossággal és a jóval szembeállítva. A vállalkozók szókinéséből egyszerűen hiányoznak bizonyos szavak. De azért itt van a nagy, értékes könyvekkel megrakott polc, a jó könyv mindenkit kijózanít:

*azt mondta még az a negritüd
engedte ki belőle a mókust
kiengedte
de a kerék forgott tovább
forog még ma is
bele van kalkulálva a mókus szelleme*

Az absztinenciára, csöndre, hallgatásra, ideiglenes halálra ítélt szabad művészet helyzete hozza magával a címben szereplő rózsza metaforáját, amely a feltámadás és egy opus magnum szimbólumává válik, a Költő helyzetének emblémájává. Tolnai a sivatagi rózsát hőskölteményének mágikus tárgyává nyilvánítja, amely feltételesen halhatatlan, mert egy kis nedv segítségével mindig újraéleszthető.

Egy könyv és egy igazi olvasó? Egy olvasó és egy igazi könyv? A múlt század kilencvenes éveiben volt a legszükségesebb idegurítani és meglocsolni a rózsza-múmiát, amikor a költő Tolnai követként új tantárgyat ajánl a bécsi diplomataképző akadémián: a zokogás katedráját. Az átmenet időszakában, amikor a „világ az emberek kezébe került”, a nem csupán csicsikovi réteg figurái már szinte mindent privatizálni akarnak (és meg is teszik), ő is a költői szuggesztivitás erejével, szakteriológiailag szeretné elfoglalni/átalakítani a valóságot, visszaszerezni az irodalomnak és az életnek a régi méltóságát, ami már próbálkozásként is dicséretes.

*egy magamfajta semmis tiszta költő is
miért ne tehetné meg ezt
vesz szépen egy (1) euróért egy gyárat
a tiszta költő vesz egy gyárat
ebben van némi újdonság
éppen a kiürült megtisztult rekvizitórium által
motívumfrissítés etcetera
hiszen a hárfa is csak egyfajta citera
majd a tiszta költő vesz még egyet
és így sorban vesz még
ki tudja hány manufaktúrát hány gyárat
és tíz (10) euróért csomagban munkásosztály
és miért ne kezdhethé el üzemeltetni akkor
e gyárait a tiszta költészet papja
a tiszta költészet törvényszerűségei szerint
miért ne kezdhethé a tiszta költészetben mozgatni
akárha egy mallarmé-poémában*

*gyárat munkásosztályt
hiszen minden mást már megpróbáltak
és nem ment*

A hősköltemény szempontjából ez a valóban nagyon szükségeltetett nedves-ség a mély együttérzés, szájalom és jóság emberi szüleménye, amellyel meg kellene locsolni Isten összes erőltetetten/látszólagosan mumifikált hírnökeit. Az lenne a költő küldetése, hogy a saját, kitartó, „csuklóból elütött” versikéivel, a jóó lajos utcából (lefordíthatatlan nyelvi asszisztencia) hozzájáruljon ehhez a messi, illetve (milyen bátran hozzá merünk szólni a vers allúziójához) misztikus misszióhoz.

Tolnai a végén rezignáltan száll szembe a lecsonkított világgal, olyan módon, hogy átvezeti az erkölcs kategóriáját a reális programból az örökös emberi álomba, a játékba, az előadásba, a csodába. A játék és a valóság magas és kívánatos azonosításába.

A rózsa metaforájának vannak „alacsonyabb” szintű elődjei is, amelyeket a tömeg (gužva) szó segítségével értelmeztünk (papírcsomó, hajtincs, hús és vér, kéve), amelyen át van húzva tű, gombostű, bajonett, valamilyen ambivalens, a kohéziót elősegítő tüske, amely egybetartja azt a sokaságot és nagyszámú halmazt. Ez az alapján erotikus beütésű eszköz ugyanúgy Puskin-hatásként azonosítható, persze, ha Sinyovszkijnek igaza van. Donatovics Andrej volt az első, aki felfigyelt Puskin pluralizmusára, hangsúlyt fektetve az erotikus játék alapelveire, mint a költő géniuszának fontos összetevőjére. „Vékony, erotikus lábakon szaladt be Puskin a nagy költészetbe, és zűrzavar lett.” Ettől a botrányos állítástól még mindig nem tud felépülni az orosz Puskin-tudomány egésze (amely impozáns dialógust teremtett a puskin-i hagyománnyal, kezdve a tisztelettel, szerelemmel, a familiarizmuson keresztül, egészen a megsemmisítésig [Cmetajeva, Akhmatova, Brodskij, Majakovszkij]). Tolnai felkínálta az említett lábacska-k saját olvasatát: azok nem Puskin tréfás lábacska-i, még kevésbé a balett-táncosnőé, ezek a mezítlábaskodó örök gyerek² Puskin lábacska-i a felnőttek világában, amikor a fiúból és a csipkéből anagramma lesz, a bácsikból csicsikovok. Némi- leg lokálisan transzvesztizált puskin-féle szereplője a hőskölteménynek a költő gyermek alteregója, az elfekvő sokszámú lakójának mindenese, akik azzal ütnek győzelmeket, hogy isszák az illatos, evokatív cikóriát...

A költő és a fiú útjai és missziói gyakran kereszteződnek, sőt fedik egymást. Ó, igen! Botlodozunk bizonyos régi jelszavakba. Elsősorban hangbeli asszociációk mentén követjük őket, kísérjük később képi logikájukat is egy vékonyka

² Ezek Sava Babić szavai, amelyek a Rusma ili minijum című Tolnai-verseskötetben olvashatók, a kötet Sarajevóban 1990-ben jelent meg.

szálakkal szőtt nyelvi univerzumban. Kezdetben mindig ott a szó (az ige): a szó az, ami motívumokat teremt, és nem fordítva (indignált indigó). A szavak házasságot kötnek, vagy hozzájárulnak törvénytelen, dacoló kapcsolatok teremtéséhez. Mint ahogyan a fürdő tükrei előhívják a tükrözés elméletét

*nagy ünnep lesz
itt találkozik majd a tiszta költészet
a klasszikus a szocreál és a népi irodalom
tükrözési elméletével
újrátükrözzük a kis tartományt
kopulatív rendszerünkkel az adriáig tükrözzük
újrátükrözzük a monarchiát
újra a nagyjugoszláviát
mert a kisebbségi is akár a flamingó
e vacogó rózsaszín lény
csak önnön tükörtermekben manipulált
tömegben érzi otthon magát*

úgy a tengerifü is, az afrik, előhívja Afrikát, az pedig a negritüdöt, Puskind, aki- nek pedig van saját „szülőttje”, akit ez alkalommal nem az afrikai gének tették kormossá, hanem a hamvazószerda hamuja, mint kitagadott bélyegzővel a rá- erőltetett uniformizáltság bensejében.

A Tolnai-szöveg kulcsfontosságú témája az ovidiusi/puskini nosztalgia, az elveszett haza iránti nosztalgia, méghozzá a példátlanul megénekelte szublimáci- óval vegyítve (a kék motívuma).

*kurva egy dolog a honvágy
akkor is gyötör
akkor még inkább
akkor is gyötör
akkor gyötör igazán
duplán
egy dupla fenekű honvágy
ha hon hol volt hol nem volt
ha hon rég nincs már*

A hősköltemény oldalain megfogalmazódott művészetkonceptiót a legin- kább úgy jellemezhetjük, hogy „egylépésnyire van a kifordított formalizmus- tól”. Véletlenül tudjuk, hogy Tolnai részletesen olvasta Sklovszkij. De most

már szinte biztosak vagyunk benne, hogy az polemikus olvasás volt. Végül is maga Sklovszkij is emlékművet emelt (saját) tudományos hibájának. Az orosz formalizmus, tudta ezt Danilo Kiš is, a humanizmus válságának volt a kifejezése, amikor a társadalmat nem érintették a szellem termékei. „A művészetnek van büszkesége és saját erkölce is, amikor a világ hátat fordít neki, befelé fordul, önmagába, mert meg kell vizsgálnia saját lényegét, le kell ellenőriznie saját gyánúját, de a világot is” (Skladište, 1995: 185).

Tolnai önnön poétikájának megfogalmazásakor olyan tárgyakhoz folyamodik, amelyeknek van másodlagos faktúrájuk is, még ha csak egy befejezetlen gobelinrongyika, vagy egy csipke szakadt mintája, vagy csak egy csúnya, nyomorék virágféle is a herbárium levelei között. Nem idegenkedik ő a játéktól és a mesterségestől, de nem tudja elkerülni, hogy rámutasson arra, minden rendszer és lebonyolítás szilárd talaja felett ott lebeg az, amit sűrűn szem elől tévesztünk: annál elegánsabb az elfogultság, minél bizarrabb és sérülékenyebb. Ezért a szerző kedvenc hőseit a nehezen megfogható „infaustus” tipológiai kategóriából emeli ki, ők csábítóan fogyasztják saját állapotukat úgy, hogy nem birtokolnak semmit, de minden a rendelkezésükre áll. Ez a barangoló szemfényvesztők csicsikovi sármja, akik nem vesztik el a bennük rejlő sajátos líraiságot mindaddig, amíg harcban állnak a valósággal. Gyakran nemes apróságok közelében találják magukat: csipkék, esernyők, tükrök, kalaptúk [...] veszik őket körül.

Annak tudatában vagyok, hogy a hőskölteményben a szerző sokszor előhívta saját régi, igazolást nyert metaforáit, de mégis új, bizonyos értelemben késleltetett olvasat mellett döntöttem, nemcsak a szinonimákat hívtam segítségül (ez vonatkozik a költő képzeletbeli barátainak zaum-féle nevére is: a regénybeli Misu, a nevetést kiváltó, újból aktuális Olivér). “Ahogyan öregszünk, igyekszünk megvédeni magunkat a fiatalosan kokettáló túlzásoktól” igazoltam magam a költő előtt. Nem akartam elárulni, hogy ismerős előttem a tény, a költő oroszok és rózsák iránti hódolata sem új keletű (a Gogol halála című könyv pedig évtizedekkel előbb jelent meg).

Tolnai Ottó ezzel a hőskölteménnyel tehát bölcsen dekonstruálta a posztmodern gondolkodást, átrázta, de időnként belekapaszkodott Gogol köpönyegébe, Puskin katonakabátjába, Csehov proszektori viseletébe (és ezzel még nem teljes a lista). Egyébként is minden, amit Puskinnál, Gogolnál és Csehovnál hibaként definiáltak, érvényes a posztmodernre is. Meg kell említeni a kifejezésvadászatot a határok mentén is – magas és alacsony, komoly és nevetséges, saját és idegen között, a műfaj és stílus jelentésbeli azonosság túlerejét, a szöveg struktúrájáról szóló metatextusok bevezetését („jóllehet nem lenne szabad így/le-fől fordítgatni egy verset”), a mindennapi egyszerű tárgyak katalogizációját...

A Teremtő témája, aki civilben nem más, mint üvegfűvő, aki megengedi a Költőnek, hogy „hangtalanul dudáljon a ködkürttel”, a fiúnak pedig, hogy „pity-

pangot fújjon”, szuggerálja a lélek és lélegzet teremtő közelségét, amit még inkább erősít a még élettelen rózsamúmia keresése, amely gurul felénk, és közben minden akadályt legyőz maga előtt, még a másvilág földszínét is.

*mert megtojta
megtojta mindennek ellenére
ibis redibis peribis
megtojta a semmis sakálok
izzó gipszsivatagában
megtojta indigó tojását az ibisz*

Tolnainak ez a kettős kódolás a különlegessége, ezt tudja a legjobban. Néha úgy tűnik, hogy ezek személy feletti megegyezések, hogy kezét csupán a látomás vezérelte. Ny. V. Gogol azt mondta Puskin halálakor, hogy elment, és „nem hagyott létrát maga mögött”. Ugyanezt a metaforát használja Tolnai is, de az Istenre vonatkoztatja. A tehetség, úgy látszik, valóban teher, de olyan, amely felfelé húz, nem lefelé...

(Drozdik-Popović Teodóra fordítása)

Bound in Lace of Heroic Songs

Translator's interpretation of Kisinyovi rózsza by Tolnai Ottó

The paper contains the very circumstances of the translation of Oto Tolnai's poem „The Rose of Kishinyev” into Serbian, as well as the interpretation itself. The point is on the investigation of the Russian influence on Tolnai's text and the artistic conception of the poem, i. e. the explanation of the (mumified) rose metaphor.

Keywords: translation, Otto Tolnai, „The Rose of Kishinyev”, russian literature, Pushkin, rose, art, Creator